

УДК 340.15 (1-87)

Козинець І.Г., ст. викладач кафедри цивільного, господарського права та процесу

Питель О. В., студентка гр. ЦГЮ-181

Чернігівський національний технологічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА SERVI ТА LIBERTINI У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Римське суспільство розглядається як ієрархічне, де раби (servi) були на самому дні, вільновідпущеники (libertini) – над ними, а вільнонароджені громадяни (cives) були верхівкою. Основним робітничим прошарком римського суспільства на протязі всього існування Стародавнього Риму були раби. Перші раби з'явилися під час розпаду родового римського суспільства. Підстави та способи встановлення рабства були різними за певних історичних періодів. Найпоширенішими серед них були: народження матір'ю-рабинею, полон, продаж у рабство неплатоспроможного боржника, засудження до каторги або до інших тяжких покарань, фіктивний продаж самого себе у рабство.

У зв'язку з тим, що раб був об'єктом права, він не мав ні публічних прав, ні правоздатності у приватноправовій сфері. Раби не могли служити в римських легіонах, не платили повинностей, оскільки не були власниками майна, носіями будь-яких прав, не могли мати сім'ю. Зв'язок раба з рабинею, як і з будь-якою жінкою, не визнавався шлюбом і не мав жодних правових наслідків. Діти, народжені рабинею, набували статусу матері і не підпадали під батьківську владу. Раб як річ міг стати об'єктом будь-якого права (права власності, застави, особистих сервітутів тощо), предметом будь-якого правочину (купівлі-продажу, міни, дарування, майнового найму). Якщо над рабом здійснено насильство, заподіяно йому каліцтво чи інше ушкодження, то позов пред'являвся не рабом, а його господарем як за пошкоджену річ. Відмова господаря від своїх прав на раба не приводила до його відпущення на свободу, а означала лише зміну господаря, оскільки раба, як і будь-яку іншу річ, викинуту на вулицю, міг

підібрати будь-хто. Неможливою була ситуація, щоб раб не належав нікому, тобто був нічий [1,с.40].

Жорстока експлуатація рабів призводила до повстань, які розхитували економічні устої римського рабовласницького суспільства. Це змусило державу, особливо в післякласичний період, під впливом філософії стоїків, а також християнської релігії вживати заходів щодо визнання за рабами хоч якоїсь подоби на правоволодіння. Державою встановлюються певні рамки відносин між рабовласниками і рабами, зокрема:

- 1) за безпідставне вбивство власного раба рабовласник ніс таке ж покарання, як за вбивство чужого раба;
- 2) віддати раба в гладіатори рабовласник міг лише з дозволу магістрату;
- 3) від нестерпної жорстокості рабовласника раб міг знайти притулок у храмі, і якщо така жорстокість підтверджувалась, то власника змушували продати раба іншому господарю [2, с.27].

Відношення до рабів змінювалося в різні періоди римської історії. Найкраще ставились до рабів, які жили в містах, тому що їх можна було використати у якості вчителів та долучити до інших професій [3, с.196]. Рабовласники виокремлюють певну частину свого майна та надають його в управління рабу, яке отримало назву пекулій (*peculium*). Спочатку такий раб не мав можливості укладати правочини, але згодом раб, наділений *peculium*, отримує можливість укладати будь-які договори, що впливають із необхідності раціонального ведення довіреного йому господарства, а господар покладає на себе обов'язки, що впливають із договорів [1,с.40]. Юридична діяльність раба, зумовлена *peculium*, суворо регламентувалася. Усе набуте рабом при управлінні *peculium* вважалося власністю його господаря.

За римським правом рабство було довічним, смерть вважалася природною подією, яка припиняла рабство. Господар був зобов'язаний поховати раба та охороняти його могилу. Але були випадки коли рабство могло припинитися незалежно від волі господаря, тобто вільним вважався раб: - який зміг покинути територію Риму і перейти до інших племен; - якому господар подарував

свободу у своєму заповіті; - якому господар надав лист про їхню свободу; - якого, знесилоного покинув господар [4,с.81]. В окремих випадках раб, звільнений на свободу, міг повернутися в первісний стан рабства, наприклад, якщо він виявив грубу невдячність щодо свого господаря.

Із перетворенням Риму з невеликої сільськогосподарської общини на світову імперію різниця у правоздатності окремих груп вільного населення поступово згладжувалася, але прірва між вільними та рабами існувала завжди. Проте вже в класичному періоді раби отримали перше і основне право на життя, тобто їх правове становище стало кращим.

Поряд із рабами існувала схожа за правовим становищем категорія населення, яка називалась вільновідпущеники (*libertini*). Вільновідпущеник - це відпущений на свободу раб. За загальним правилом він формально набував правового статусу свого господаря, що відпустив його на свободу (звільнив із рабства) [4,с.84]. Існувало три форми законного набуття вільновідпущеником як свободи так і громадянства: - манумісія судової поступки (*manumissio vindicta*); - манумісія за заповітом (*manumissio testamento*); - манумісія за внесенням у цензові списки (*manumissio censu*).

У першому випадку за допомогою процесу віндикації раба оголошували вільним римським громадянином, якщо його господар не заперечував. Друга форма передбачала внесення раба до списку спадкоємців і надання йому свободи. У такому разі між вільновідпущеником і господарем не виникало патронату, тому що на час набуття свободи колишнім рабом, його власник вже помер. В останньому випадку господар вносив раба до цензових списків, як податково- та військовозобов'язаного тобто до списків вільних людей. Іншими, пізнішими формами манумісії, яким поступово надавався певний захист (але не з повними наслідками перших трьох форм), були манумісія серед друзів (*manumissio inter amicos*), манумісія на бенкеті (*manumissio per mensam convivium*), манумісія в храмі (*manumissio in ecclesia*), характерна для ранньохристиянської епохи, що застосовувалася також з метою збільшити громаду віруючих. Август, з одного боку, хоча і покращив становище

вільновідпущеників, перетворивши їх на клас відданий імператорам, але з іншого боку, він запровадив заходи, які зменшили свободу манумісій, запровадивши закони *Fufia Caninia* та *Aelia Sen* [3, с.208]. Перший закон зобов'язував заповідача поіменно називати тих рабів, яких слід було відпустити, і обмежував їх 100 особами. Другий заборонив відпускати на свободу раба молодше 30 років та здійснювати манумісію господарям молодше 20 років (крім як за наявності поважних мотивів), а також здійснювати її на шкоду кредиторам. У більш пізню епоху існування імперії під впливом стоїцизму та християнства закони *Fufia Caninia* і *Aelia Sentia* були скасовані, за винятком заборони вчиняти манумісію на шкоду кредиторам. Варто також зазначити про ще одну підставу звільнення з рабства, згідно якої в силу окремих положень законів класичної епохи, стають вільними: раб, кинутий господарем, будучи в хворобливому стані; раб, який доносив про вбивцю господаря; раб, проданий з тим, щоб його відпустили на свободу, і не відпущений згодом покупцем; раб-християнин, придбаний нехристиянином, раб, який три роки пробув ченцем тощо.

Але все ж таки права вільновідпущеника не прирівнювалися до вільної людини. По-перше, вільновідпущеника не могли обирати на високі посади, а також він не мав права на шлюб з особою сенаторського стану. По-друге, він залишався прив'язаним до свого патрона та його сім'ї. Вільновідпущеник повинен поважати свого патрона, допомагати йому та його нащадкам. Свідчити в суді проти сім'ї патрона було заборонено. За законами XII таблиць спадок вільновідпущеника розділялося між його спадкоємцями та патроном, якщо був один спадкоємець, то майно ділилось навпіл, а якщо вільновідпущеник мав двох спадкоємців, то патрону діставалась третя частина від майна. По-третє, у сфері публічних відносин вільновідпущеник обмежувався у праві служити в римських легіонах, а в I ст. н. е. втратив право і брати участь у народних зборах [1, с.37; 5, с.172].

У класичному праві становище вільновідпущеників дещо покращилося. А починаючи з епохи Августа обмеженість у політичних і соціальних правах

вільновідпущеника можна було усунути даруванням золотого кільця, що був відмітним знаком *ingenuus* (право золотих кілець, які мали права носити лише римські громадяни) [5, с.173]. Однак повне зрівняння вільновідпущеника із вільнонародженим та скасування відносин патронату відбувалося лише з *restitutio natalium* («відновленням роду»), які дарувалися імператором в пізнішу епоху за згодою патрона. Юстиніан дарував усім вільновідпущеникам обидві вищезгадані пільги, хоча і зберіг у кожному випадку всі права патрона, які могли бути припинені лише внаслідок його добровільної відмови.

Отже, в Стародавньому Римі правове становище рабів було досить тяжким, тому що їх вважали лише знаряддям праці, яке говорить і змушували виконувати найважчу роботу. У порівнянні з правами та можливостями інших категорій населення рабам майже нічого не дозволялося. Вільновідпущеники мали краще правове становище, ніж раби, але все ж таки вони не були повністю вільними. У більш пізню епоху імперії під впливом стоїцизму та християнства в законодавстві та юриспруденції спостерігається тенденція до покращання правового становища всього суспільства, проте раби та вільновідпущеники завжди відрізнялися від вільних громадян Риму.

Список літератури

1. Основи римського приватного права: підручник / за заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Х.: Право, 2008. 224 с.
2. Орач Є. М., Тишик Б. Й. Основи римського приватного права: Навч. посіб. Львів: Ред.-вид. відділ Львів, ун-ту, 2000. 238с.
3. Франчози Дж. Институционный курс римского права; перевод с итальянского; Отв. ред. Л.Л. Кофанов. М.: Статут, 2004. 428 с.
4. Пухан Иво, Поленак-Акимовская Мирьяна. Римское право (базовый учебник) /под ред. В. А. Томсинова; пер. с македон. В. А. Томсинова, Ю. В. Филиппова. М.: ИКД «ЗЕРЦАЛО-М», 2003. 448 с.
5. Санфилиппо Чезаре. Курс римского частного права : учебник / под общ. ред. Д. В. Дождева; пер. с итал. И. И. Маханькова. М.: Норма, 2007. 464 с.